

BRONZANI KRSTOVI - RELIKVIJARI IZ RANOG SREDNJEG VEKA U BEOGRDASKIM ZBIRKAMA

S. Radojčić, Beograd

Poslednjih godina dospelo je u beogradske zbirke znatan broj krstova-relikvijara. Ne želeći da do detalja obradim sav materijal iz jugoslovenskih muzeja, pokušaću da se ovom prilikom zadržim samo na nekim primercima koji dosta jasno osvetljavaju izvesne probleme koji su u radovima sa inače bogatom dokumentacijom, čini mi se, prilično bez razloga komplikovani.

Opširnu studiju o vizantiskim naprsnim krstovima iz ugarskih nalazišta dala je nedavno Magda von Barany-Oberschall, ne znajući, nažalost, za stariju studiju Krste Mijateva o istom materijalu iz Bugarske.¹ Publikujući 1955 godine jedan zlatan krstić, koji ne pripada strogo grupi palestinskih krstova, A. M. Ammann, prikupio je najpotpuniju literaturu o celom pitanju.²

Novi beogradski krstovi ne predstavljaju neke posebne tipove u već poznatom materijalu, ali se pojedini primerci toliko odlikuju svojom očuvanošću, da po toj osobini spadaju među najlepše egzemplare ranih bronzanih krstova na Balkanu i u području Podunavlja. Od svih ispitiivača ovog materijala M. Barany-eva se najviše pozabavila pitanjem topografije nalazišta. U tom pogledu beogradski krstovi pružaju zanimljive podatke — za mnoge se tačno zna gde su pronađeni.

Nepoznavanje materijala iz Bugarske koji je pre više od trideset godina publikovan, navelo je Barany-evu na nekoliko očevidno netačnih zaključaka. Sam naslov studije Barany-eve ne izaziva naročito poverenje: *Byzantinische Pektoralkreuze aus ungarischen Funden*. Pre svega, krstovi — u pretežnoj većini — nisu vizantiski, a još manje bi se smelo reći za sav ugarski materijal da je iz ugarskih nalaza, tj. mađarskih grobova, naselja itd. i da pripada vremenima između X i XII veka, kao što se ističe na nekoliko mesta.

Beogradski krstovi jako dovode u pitanje osnovne teze Barany-eve, ne zbog toga što bi oni imali neke specifične tehničke ili stilske osobine, već naprotiv, što se oni sasvim jasno uključuju i u mađarski i u bugarski materijal. Razume se da je veoma teško pretpostaviti da je jedan krst iz Mađarske zaista iz ugarskog nalaza kada se skoro identični krst pojavljuje i u jednom nalazištu u Dalmaciji — i kad oba krsta sigurno pripadaju vremenima pre X veka.

Beogradski krstovi samo po svom opštem tipu pripadaju vrsti krstova-relikvijara, ali se oni međusobno znatno razlikuju hronološki, stilski i ikonografski. Kao najstariji i stilski veoma čisti primerci ističu se dva krsta. Prvi, iz privatne zbirke Lederer, pronađen u južnom delu Srbije, dobro je očuvan, ima obe strane: na licu raspetoga Hrista u kolobionu, na naličju Bogorodicu-Orantu i četiri medaljona sa poprsjima jevanđelista (sl. 51, 52). Krst je visok 8,9 sm., širok 5,5 sm.; ozleđen je neznatno na reversu dole, ispod medaljona jevanđeliste Marka. Reljef na licu jako potseća na reljef poznatog zlatnog krsta iz vaticanske riznice

Sl. 51. Krst iz zbirke Lederer, avers

Sl. 52. Krst iz zbirke Lederer, revers

kapele Sancta Sanctorum.³ Stav raspetoga Hrista sa lako pognutom glavom skoro je identičan na oba krsta; široki četvrtasti izrez na prsima i nabori duge haljine skoro su isti. Tabla u obliku pisma, krstasti završetak gornjeg kraka identični su; na istom mestu nalaze se sunce i mesec — sa tom razlikom što je na vaticanskom krstu sunce zrakasto, a na beogradskom kružnog oblika. Naivno umanjeni likovi Bogorodice i apostola Jovana na beogradskom krstu jako su istrveni. Natpisi ispod horizontalnih krakova krsta na beogradskom primerku nisu naročito čitki, ali se mogu razrešiti. Ispred Bogorodice stoji: $\text{I}\alpha\epsilon\upsilon\upsilon\omicron\upsilon\upsilon$, ispred Jovana: $\text{I}\alpha\epsilon\upsilon\upsilon\omicron\epsilon\varsigma$. Majstor je pogreškom stavio dva puta isti tekst: $\text{I}\delta\epsilon\ \delta\ \nu\iota\delta\varsigma\ \sigma\upsilon\upsilon$ . . . (Jovan, XIX, 26), mesto da stavi taj tekst samo ispred Bogorodice, a ispred Jovana: $\text{I}\delta\epsilon\ \eta\ \mu\acute{\eta}\tau\eta\rho\ \sigma\upsilon\upsilon$ . . . (Jovan XIX, 27) kao što obično stoji na ostalim krstovima.⁴ Isti natpis pojavljuje se i na ikonografski mladim ikonama Raspeća sa obnaženim Hristom; naprimer, na sinajskoj ikoni koju Sotiriu publikuje na tabli XXVI.⁵

Na reversu istog beogradskog krsta u sredini je reljef stojeće Bogorodice-Orante. U kracima krsta smešteni su medaljoni sa poprsjima jevanđelista; na gornja tri kraka dobro se raspoznaju: pored Mateja M , pored Luke Δ i pored Jovana I; donje M , uz Marka, kao da nije ni bilo ugravirano. Oba reljefa na aversu i reversu, zajednički se često pojavljuju na krstovima ovog tipa. Kao najbliže paralele navodim dva krsta iz Sofiskog muzeja, brojeve 54 i 55 — po numeraciji Mijateva. Bugarskim

Sl. 53. Krst Gradskog muzeja u Pančevu

Sl. 54. Krst iz Ljubičevca kod Kladova (Nar. Muzej, Beograd)

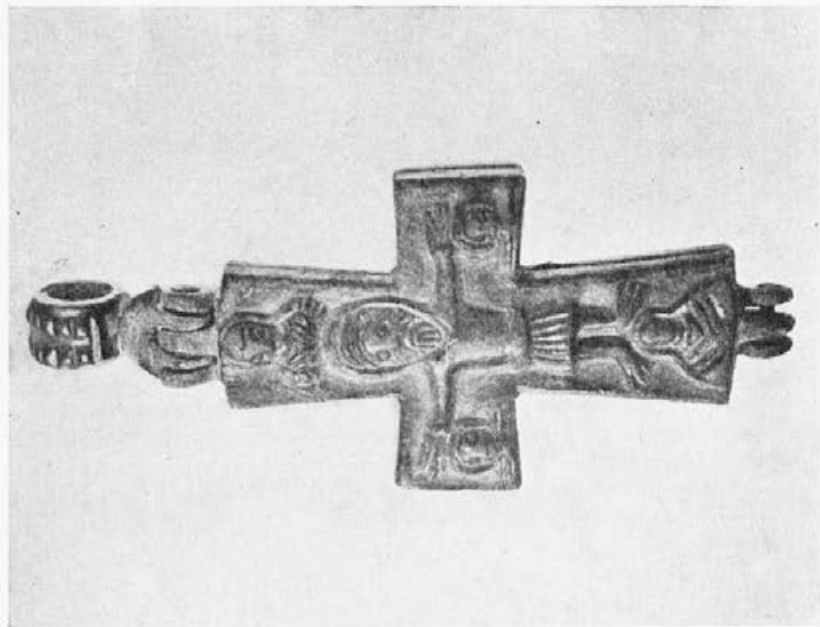
krstovima sasvim su bliski i po načinu izrade naličja krstova koje Barany-eva publikuje pod brojevima 61 i 63 c. Ako se beogradski krst uporedi sa navedenim bugarskim i ugarskim paralelama upada odmah u oči, da je beogradski primerak znatno viših umetničkih kvaliteta. Krupni potezi i sigurno modelovanje odaju ruku rutiniranog zanatlije; orijentalno poreklo ovog primerka očividno je. Beogradski krst više deluje sirski nego i spomenuti zlatni vatikanski krst koji na reversu ima mesto Orante Odigitriju. Kao i većina ovog materijala, ni beogradski krst iz zbirke Lederer ne može se precizno datirati. Sudeći prema najslič-

nijim datiranim primercima on pripada VII ili VIII veku. Istom tipu i istom vremenu pripada gornji deo jednog nešto manjeg bronzanog krsta iz Narodnog muzeja u Beogradu (sl. 54). Krst je pronađen u Ljubičevcu kod Kladova na Dunavu 1934 godine;⁶ iako je kladovski krst manji i slabije očuvan, on po kvalitetu stila ne zaostaje iza opisanog primerka iz privatne zbirke. Istoj grupi krstova nešto grublje izrade pripada primerak iz Beogradskog muzeja (vis. 7 sm., šir. 5 sm.) od koga se očuvao samo revers sa Bogorodicom i jevandelistima (sl. 62); ovaj beogradski krst mnogo liči na jedan nešto bolje očuvani egzemplar iz Gradskog muzeja u Kečkemetu (Barany, 61).

Znatno primitivnijoj umetnosti pripada savršeno očuvani bronzani krst beogradskog Narodnog muzeja (sl. 55 i 56) primerak koji je skoro identičan sa poznatim pozlaćenim zadarskim »krstićem opatice Čike«.⁷ Oba krsta, beogradski i zadarski, vezuju se stilski za jedan krstić Sofiskog narodnog muzeja, br. 58, po numeraciji Mijateva. Teško je reći da li se ovi krstovi mogu ubrajati u originalne radove palestinskih majstora ili su to kopije susednih, možda egipatskih radionica.

Profesor D. Bošković pronašao je 1952 godine krst sa ugraviranom figurom sv. Đorđa, sasvim sličan jednom primerku iz vatikanskog Museo Sacro.⁸ Vatikanski i beogradski krst pripadaju jako rasprostranjenoj grupi bronzanih krstova-relikvijara na kojima su likovi ugravirani. Za utvrđivanje porekla ovih krstova dosta je važna okolnost što se za oba primerka zna mesto nalaza: beogradski je Štrbaca kod Knjaževca, vatikanski iz okoline Rima (St. Stefano da Fiano). Kad se u tako udaljenim nalazištima pojavljuju skoro identični egzemplari lako se može zaključiti da su izrađivani u jednom centru. Uostalom to je već u nekoliko mahova i istaknuto. Krstovi ovog tipa pronalazeni su u znatnom broju u Smirni (oni su većinom dospeli u London i Berlin) i datiraju se u vremena između VI i VIII veka — svakako su palestinskog porekla. Krst prof. Boškovića, visok 13 sm., širok 6,3 sm., ima na prednjoj strani ugravirani krst sa udubljenjem u sredini u kome je bio ranije kamen (sl. 58). Naličje, dole odlomljeno, ima u sredini poprsje sv. Đorđa kao oranta (sl. 57); iznad glave je ugravirano: $\rho\epsilon\phi\tau\iota\omicron\varsigma$, a na levom kraku, u tri reda: $\mu\eta\kappa\omicron\lambda\alpha\omicron\varsigma$. Za ove krstove tipična je crta da se natpisi na njima ne odnose uvek na likove i da se često uz jedan lik stavljaju po dva imena, naprimer, Đorđe i Nikola, Đorđe i Pavle itd. Upada u oči i to da se na njima — u natpisima — obično izostavlja epitet sveti. Tako naprimer, i na krstu beogradskog Narodnog muzeja (i. br. 1125, nalazište nepoznato) sa ugraviranim likom dakona sa kadicom, stoji samo: $\iota\omega\alpha\eta\iota\varsigma$.⁹ Ugravirani crtež, međutim, predstavlja verovatno sv. Stefana (sl. 60); ovaj krstić jako je sličan jednom primerku iz Smirne koji se sada nalazi u Britanskom muzeju.¹⁰

Sasvim naivni ugravirani crteži istog tipa, na kojima su se lica pretvorila u geometrizovani znak, kruškoliku konturu sa šestokrakim krstom u sredini, javljaju se istovremeno — u jako sličnim varijantama — u Mađarskoj, Makedoniji, Dalmaciji i Bugarskoj.¹¹ Odavno poznati splitski krst (sl. 61) ima sada sasvim blisku paralelu u jednom reversu krsta iz beogradskog Gradskog muzeja (vis. 10 sm., šir. 5,8 sm.; sl. 63).

Sl. 55. Krst broj 2121, avers (Nar. Muzej, Beograd)

Sl. 56. Krst broj 2121, revers (Nar. Muzej, Beograd)

Veoma zanimljiv krst sa ugraviranim crtežima nalazi se u pančevačkom muzeju; on je publikovan već 1941 godine.¹² Očuvana je samo prednja strana na kojoj je predstavljena Bogorodica sa Hristom; Bogorodica je signirana iznad glave kao: *nanaria* (sl. 53). V. Mošin je već ukazao na sličnost ovog primerka sa jednim krstom iz Lenjingradskog Ermitaža. Jedan detalj na pančevačkom krstu naročito je dragocen: krstasti nimb malog Hrista na kome krakovi krsta izlaze iz aureole. Na

Sl. 57. Krst iz Štrbaca, revers
(Nar. Muzej, Beograd)

Sl. 58. Krst iz Štrbaca, avers
(Nar. Muzej, Beograd)

tu vrstu nimba skrenuo je u poslednje vreme naročitu pažnju profesor A. Grabar, ispitujući slikarstvo Castelseprijia. Profesor Grabar pronašao je zanimljivu činjenicu: u Castelseprijiju i na karolinškim i otoskim minijaturama pojavljuje se neobični krstasti nimb na kome kraci krsta prelaze kružnu konturu nimba.¹³ Povodom ove konstatacije Meyer Schapiro potsetio je na slične krstaste nimbove iz poznate Cotton-biblije iz Britanskog muzeja. Profesor Grabar naveo je četiri vrste krstastih nimbova sa kracima koji izlaze iz kruga. U jevanđelistaru sv. Medarda, i njemu sličnim rukopisima, krst sastavljen od trostrukih zraka, ide od Hristove glave i prelazi preko kruga aureole. U Utrehtskom psaltiru isti krst označen je samo jednom linijom. U otoskoj umetnosti krst je naslikan preko površine aureole kao kompaktna masa. Na minijaturama

salzburške i regensburške škole i u Castelsepriu krst liči na krstove Utrehtskog psaltira, samo su jednostavnije linije na kraju završene kratkom crticom, kao glave eksera (»têtes de clou«). Krstasti nimb pančevačkog krsta-relikvijara predstavlja petu varijantu krstastog nimba sa kracima koji se pružaju izvan kruga: sam nimb je shvaćen kao čvrsta masa iz koje, ili iza koje, izbijaju trostruki zraci krsta. Iako je profesor Grabar u odgovoru Meyer-u Schapiro podvukao da njega zanima speci-

Sl. 59. Krst, avers
(Crkveni Muzej, Beograd)

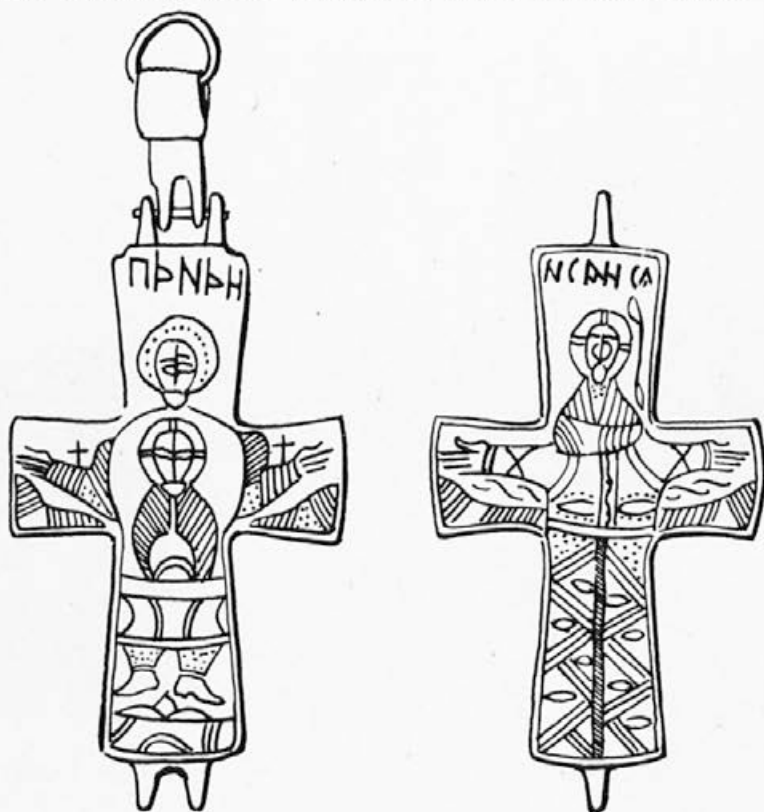
Sl. 60. Krst broj 1125
(Nar. Muzej, Beograd)

jalno nimb na minijaturama salzburške i regensburške škole, koji je identičan nimbu iz Castelseprijia, ipak se iz celog problema ne mogu izlučiti ostale srodne paralele. Pančevački krstasti nimb ubedljivo se vezuje za istočnu ikonografiju i istovremeno svedoči da je on bio, negde u VII ili VIII veku, u upotrebi na predmetima umetničkog zanata verovatno egipatskog porekla.

Pančevački krst istovremeno pokazuje koliko su napori Barany-eve da sastavi tačnu kartu nalaza ostali nepotpuni. Beogradski podaci o krstovima — u inventaru Narodnog muzeja — pokazuju da se krstovi-relikvijari nalaze skoro isključivo na velikim saobraćajnim komunikacijama ranog srednjeg veka: ili na dunavskom putu, ili moravsko vardarskom, ili na liniji Beograd—Niš—Carigrad. Misao Barany-eve da su sve

navedene varijante krstova svedoci mađarsko-vizantiskih kulturnih veza, teško se može braniti. Protiv nje govori i datiranje materijala i izrazito nevizantisko poreklo krstova.

Možda bi se smelo pomišljati na mogućnost da su mladi krstovi-relikvijari, koje Barany-eva u njenoj tipološkoj podeli stavlja u grupu »II«, delimično vizantiske kopije siropalestinskih originala. Od beogradskih krstova te grupe najlepši se nalazi u Muzeju srpske crkve

Sl. 61. Krst iz zbirke splitske katedrale (crtao Filip Dobrošević)

(sl. 59). Krst je visok 9,00 sm., širok 7,00 sm.; na gornjem kraku naknadno je probušen; na sredini je turpijom oštećen, verovatno iz radoznalosti prilikom nalaženja, da se utvrdi vrsta metala; naden je u Beogradu, tačno mesto nalaza nije poznato — sačuvala se samo gornja ploča.

Ikonografska sadržina reljefa na ovom krstu znatno se odvaja od starije tematike. Raspeti Hristos je obnažen, on stoji dosta uspravno sa lako pognutom glavom, raširenih ruku koje su savijene u laktovima. Cela figura Hrista mnogo potseća na Raspeće vizantiskog psaltira iz Britanskog muzeja (br. 19.352, fol. 96), koje je tačno datirano u godinu 1066.¹⁴ U gornja tri kraka krsta stavljeni su ovalni medaljoni: levo porsje Bogorodice, desno Jovana Bogoslova, gore, verovatno, sv. Nikole;

gestovi Bogorodice i sv. Jovana skoro su identični, oboje se jednom rukom hvataju za glavu, dok drugu pružaju prema Hristu. Desno uz Hristovo telo vertikalno je ispisano: ϕ $\alpha\rho\eta\sigma$. Krsto Mijatev, koji je publikovao jedan krst iz istog kalupa, ispravlja natpis u: ϕ $\alpha\rho\eta\sigma$ i čita dalje: $\omega\omega$ kod Bogorodice $\mu\theta$ $\Theta\nu$ i, uz gornji medaljon: $\mu\mu$ ¹⁵ Barany-eva donosi na tabli 75 dva primerka koja su skoro identična sa sofiskim i beogradskim. U zbirci A. S. Uvarova postojalo je dvadesetak sličnih krstova, nažalost nedatiranih i bez podataka o poreklu.¹⁶ Na očuvanom

Sl. 62. Krst iz nepoznatog nalazišta, revers (Muzej grada Beograda)

Sl. 65. Krst iz nepoznatog nalazišta, avers (Muzej grada Beograda)

krstu iz Kluža (Barany, 75 a, c) vidi se kakav je bio revers beogradskog krsta iz crkvenog muzeja: stojeća Bogorodica Odigitrija i tri poprsja u gornja tri kraka. Meni se čini da je Mijatev krst br. 49 omaškom odvojio od br. 64; ako bi se kontrolisale mere obe pločice možda bi se pokazalo da one pretstavljaju avers i revers istog krsta-relikvijara.

Publikovani slični dalmatinski krst i primerak crkvenog muzeja u Beogradu teritorijalno se veoma dobro uključuju u prostor između Ugarske i Bugarske, pokazujući istovremeno da se masovna produkcija krstova-relikvijara ove vrste širila na znatno većim područjima.¹⁷ Svi ovi primerci spadaju u grupu tačno istih krstova koji se nalaze u Rumuniji (kod Kluža), u Bugarskoj (primerci sofijskog muzeja) i u Rusiji (krst iz Herzona, sada u Ermitažu).

Datiranje ovih mladih krstova jako je neodređeno. Barany-eva ih stavlja u vremena između X i XII veka. Meni se čini da najstariji krstovi ove vrste, u potpuno razvijenom obliku pripadaju XII veku — međutim slični tipovi se kasnije dugo ponavljaju i variraju u vizantiskim i ruskim radionicama. Ovi liveni krstovi (po podeli Barany-eve grupa II) mogu se nešto određenije datirati kad se pojave na njima pojedinosti koje se nalaze na bogatijim primercima u skupljem materijalu, na krstovima koji pripadaju remekdelima vizantiskog zlatarstva. Tako, naprimer, liveni pozlaćeni krst iz kolekcije Uvarova N° 103 — stilski jako blizak beogradskom krstu iz crkvenog muzeja — ima iznad Hristove glave razvijen motiv Etimasije (sa golubom), detalj koji se javlja — u emalju — na poznatom krstu iz Cosenze.¹⁸ Kako se sada ovaj krst sve sigurnije datira u XII vek, mogli bi se i naši krstovi »grupe II« datirati u isto stoleće. Inače je već Barany-eva pokazala do kojih se vremena, u dublju prošlost, može pratiti prototip krsta sa kružnim medaljonima na kraju.

Beogradski krst iz crkvenog muzeja vezuje se za niz mladih krstova koji se ne bi mogli svi smatrati palestinskim. U kolekciji krstova A. S. Uvarova bilo je nekoliko primeraka, sa raspetim Hristom i kružnim medaljonima na krajevima krakova, koji su nastali u Rusiji, a koji su skoro identični sa srodnim paralelama iz Beograda, Bugarske, Mađarske i Rumunije. Da su neki od krstova ovoga tipa rad ruskih majstora najbolje pokazuju primerci sa ruskim natpisima.¹⁹ Izgleda da je jedino u Rusiji nastavljena masovna izrada ovih krstova u domaćim radionicama do prvih stoleća Novog veka. Jedan od tih ruskih krstova pronaden je na Siciliji u okolini Gele — sada je u Antikvariju u Geli.²⁰

Niti u našim krajevima, niti u Bugarskoj, ni u Mađarskoj nema kasnijih varijanta koje bi se mogle vezivati za lokalne majstore. Po svemu bi se smelo zaključiti da su palestinski krstovi na Balkanu i u Podunavlju zaista krstovi hodočasnika.²¹ Kad su masovne posete Hristovom grobu početkom XIII veka prestale, ne pojavljuju se više ni palestinski krstići. Ako bi se poznata poslanica sv. Save igumanu Spiridonu prihvatila kao autentična, kao i njeno datiranje u 1235 godinu, tada bi u njoj imali najstariji srpski opis uspomena koje se donose sa Hristova groba: krstić (крстѣцъ) pojas, ubrus i kamičak.²² Možda su primerci, slični onome iz beogradskog crkvenog muzeja, bili poslednji palestinski krstovi koji su dospeli u srpsku srednjevekovnu sredinu. Bez obzira na pitanje autentičnosti poslanice Spiridonu, smelo bi se pretpostaviti da su ugledni srpski poklonici Hristovom grobu još prvih godina XIII veka donosili palestinske krstove relikvijare koji su po svom opštem izgledu pripadali tipovima naprsnih krstova koji su se održavali stolećima, od VI do početka XIII veka.

Starina palestinskih krstova na Balkanu i u Podunavlju, njihovi oblici i mesta na kojima se pronalaze pokazuju, da se na našem zemljištu, kao i u susednim zemljama u Bugarskoj i Ugarskoj, kopije palestinskih krstova nisu nikada izrađivale. Kasnije veze Srba sa Palestinom bile su česte i plodne, ali one, izgleda, nisu mnogo uticale na razvoj umetničkog zanata, već znatno više na monumentalnu umetnost, naročito na slikarstvo.

¹ Barany-Oberschall von M., Byzantinische Pektoralkreuze aus ungarischen Funden, Forschungen für Kunstgeschichte und christl. Archäologie, Mainz, 1955, str. 207 — 251. O bugarskim krstovima: Миятев. Кр., Палеохристијански крстоје в Бугарска, Годишник на Народния Музей за 1922, str. 59—89.

² Ammann A. M., S. J., Eine neue Variante der Darstellung des bekleideten Christus. Miscellanea Georg Hofmann S. J., Roma, 1955, str. 21—35.

³ Volbach F., Il Tesoro della Capella Sancta Sanctorum, Città del Vaticano, 1941, str. 18, sl. 14.

⁴ Slične natpise imaju dva sofijska primerka (Миятев. о. с., str. 71 i 72-3), emaljni krstić iz Victoria and Albert Museum-a (Dalton, O. M., Catalogue of early christian antiquities of the British Museum, London, 1901, sl. na str. XIV) i emaljna stavroteka iz Metropolitana muzeja iz Njujorka (Barany-Oberschall, o. c., fig. 70).

⁵ Κορηγιου, Γ. και Μ., *Ειχόνες της Μονής Σινά, Ἀθήναι*, 1956, fig. 26.

⁶ Narodni muzej u Beogradu, I. br. 845; visina: 7.0 sm, širina: 3.3 sm.

⁷ Narodni muzej u Beogradu, I. br. 2121, visina: 7.5 sm, širina: 4.0 sm, mesto nalaza nepoznato. O krstu opatice Čike cfr.: Krleža M., Zlato i srebro Zadra, str. 41, sl. 1 i 2; veličina ista 7.5 i 4.0, neodređeno datirano najkasnije X—XI stoleće. U katalogu: Zlato i srebro Zadra, Zagreb, 1951, Grga Oštrić, pod br. 13 opisuju Čikin krstić ne raspoznavajući Bogorodicu na reversu.

⁸ I. br. 2262 u Beogradskom Narodnom muzeju, pronaden u Štrpcima, visina: 13 sm, širina: 6.3 sm. Snimak vatikanskog primerka: Barany, o. c., fig. 67, c. d.

⁹ Reproductiran u originalnoj veličini; vis.: 7.5 sm., šir.: 4.0 sm.

¹⁰ Dalton, O. M., Catalogue of early christian antiquities, London, 1901; str. 113, N. 559.

¹¹ Barany, o. c., fig. 67 b; Mošin, Vl., Tri bakrena krsta relikvijara. Umetnički pregled, februar 1941, str. 55; Krst iz Crkvenog muzeja u Skoplju.

¹² Mošin, Vl., o. c., str. 54—55; vis.: 11.0 sm., šir.: 6.0 sm.

¹³ Grabar, A., Les fresques de Castelseprio et l'Occident, Art du haut Moyen age dans la region alpine. Olten et Lausanne, 1954, 85—95.

¹⁴ Millet, G., Recherches sur l'Iconographie de l'Evangile..., Paris 1916, fig. 463, str. 592. M. vezuje ikonografiju ovih minijatura: »à la Syrie cōtière«.

¹⁵ Миятев, о. с., str. 73—74 — opis krsta br. 49.

¹⁶ Каталог Собрании древностей графа А. С. Уварова, Отд. VII. — XI, Москва, 1908, Кресты литые, № 99—117.

¹⁷ Karaman, Lj., Pregled umjetnosti u Dalmaciji, Zagreb, 1952, str. 28, sl. 32.

¹⁸ Каталог Собрании... str. 186, sl. 164. Za krst iz Kosence: Lipinsky, A., La croce smaltata del duomo di Cosenza, Brutium XIV, 1955, k. 2, 25 — meni nepristupačno, navedeno u: Archivio storico per la Calabria e la Lucania, Anno XXV (1956), fasc. I—II, Roma 1956.

¹⁹ Narocito su zanimljivi ruski krstovi-relikvijari sada u kijevskom Državnom istoriskom muzeju. Primerici su većinom iz XII ili prve polovine XIII veka. Upror.: Рыбаков, Б. А., Прикладное искусство Киевской Руси... История Русского искусства, Том I. Москва, 1953, str. 280, 287 i 288. Krstovima »grupe II« neobično je blizak jedan kijevski primerak iz tridesetih godina XIII veka (o. c., str. 288). U ruskom materijalu pojavljuju se i sasvim neobične stilske mešavine. Za jedan krst kijevskog porekla, sa netačnim slovenskim natpisima Ribakov misli da je rad irskih monaha-misionara koji su živeli u Kijevu sve do 1242 godine (o. c., str. 280 i 291).

²⁰ Archäologischer Anzeiger 1954, Berlin, 1955, sl. 120, str. 682. Krst je opisan kao staroslovenski i »ne stariji od X veka«, on je, međutim, sigurno ruski i znatno mlađi, iz XIV ili XV veka. Na krstu je u sredini Raspeće, iznad Hrista anđeli, ispod njega sv. Nikita kako bježi davola; na levom kraku je poprse sv. Vasilija, na desnom kraku sv. Grigorije. Sadržina reljefa — kao i na ostalim ruskim krstovima ove vrste — inspirisana je tekstom pohvale Hristu: „**КРЕСТЪ АНГЕЛОМЪ СЛАВА, КРЕСТЪ БЕСОМЪ АЗКА...**“

²¹ Podaci o mestu nalaženja u inventaru beogradskog Narodnog muzeja najviše ukazuju na dunavski put; I. br. 856 (Hristos u kolobionu) — Vinča, ili Ritopek; I. br. 1129 (Hristos u kolobionu, Bogorodica Oranta) — Donja Livadica, srez Požarevac; I. br. 1150 (Oranta sa četiri poprsja) — Vinča ili Ritopek; I. br. 2550 (Hristos u kolobionu) — Brestovik — to je samo deo podataka o krstovima koji se inače ne spominju u ovom članku.

²² Corović, Vl., Spisi sv. Save, Beograd-Sr. Karlovci, 1928, 187—189; za kamičak sa Hristova groba upor.: Kostić, P., Crkveni život pravoslavnih Srba u Prizrenu... Beograd, 1928, str. 45; pojasevi sa utkanim imenom Jerusalima, poznati su mi samo iz kasnijih vremena, naročito iz XVIII veka.

Ilustracije ove rasprave izrađene su prema fotografijama B. Debeljakovića (sl. 54), M. Denića (sl. 62, 65) i M. Ilića (sl. 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60).

R é s u m é

CROIX-RELIQUAIRES EN BRONZE DU HAUT MOYEN-AGE DANS LES COLLECTIONS BELGRADOISES

Dans le présent article, on trouve publiés quelques exemplaires de croix-reliquaires bien conservés provenant des collections belgradoises. Ces matériaux ont été étudiés en tant que travail complémentaire à ceux consacrés aux croix de ce type et provenant de Bulgarie et de Hongrie. Inconnues jusqu'à ce jour, ces pièces laissent voir nettement que toutes les croix palestiniennes qui se trouvent dans les Balkans et dans la plaine du Danube ont été importées d'Orient et qu'elles ne diffèrent nullement des autres exemplaires connus dans le vaste domaine méditerranéen, sur les côtes de la Mer Noire et même dans les pays scandinaves. Ces matériaux belgradois réfutent la thèse soutenue par M. Barany-Oberschall qui a essayé de dater des croix semblables, souvent même identique, dans une époque bien plus tardive, et ceci dans le but de les rattacher à l'histoire magyare. Les pièces bulgares, que Barany n'a pas connues bien qu'elles fussent publiées dès 1922, laissent voir aisément que les conclusions de cet auteur peuvent difficilement cadrer avec les faits de l'histoire. Les matériaux provenant de Yougoslavie, de régions se trouvant dans le voisinage immédiat de la Hongrie médiévale et qui, même, en ont fait partie parfois, viennent montrer encore plus nettement l'impossibilité de dater les croix hongroises dans une époque plus tardive. Certes, les plus récentes de ces croix de type palestinien appartiennent à une époque où l'on voit naître dans le bassin danubien les premiers états hongrois et slaves, mais leur apparition, en particulier pour ce qui est des exemplaires les plus anciens, doit être fixée à une époque bien plus reculée, c'est-à-dire aux VIIIe et IXe siècles.